

PRAGMATSKE VEŠTINE DECE I MLADIH SA LAKOM INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Branislav BROJČIN¹, Mirjana ĐORĐEVIĆ, Ivona MILAČIĆ-VIDOJEVIĆ
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Pragmatska kompetencija podrazumeva korišćenje jezika u socijalnom kontekstu. Osobe sa intelektualnom ometenošću imaju brojne probleme u ovom aspektu komunikacije, ali su relativno pragmatiski vešte u dobro poznatim situacijama, koje pred njih ne postavljaju značajne saznavne i socijalne zahteve.

Cilj ovog rada je da utvrdi nivo pragmatiskih sposobnosti dece i mladih sa lakom intelektualnom ometenošću i da sagleda njihov odnos sa hronološkim uzrastom, razumevanjem govora, govornom produkcijom, nivoom intelektualnog funkcionisanja, polom i bilingvizmom ispitanika.

Pragmatski nivo komunikacije ispitan je kod sto dvadesetoro dece i adolescenata s lakom intelektulanom ometenošću, uzrasta od 8 do 16 godina, Testom pragmatiskog jezika. Primenjene su i Kliničke skale receptivnog i ekspresivnog govora Lurija-Nebraska neuropsihološke baterije za decu.

Dobijeni rezultati sugerišu da je generalno postignuće dece i mladih sa lakom intelektualnom ometenošću u ovom domenu razvoja daleko iza očekivanja zasnovanih na hronološkom uzrastu, da postoji značajan napredak u usvajanju pragmatiskih veština u periodu između 12. i 14. godine, ali i da postoje dva krizna perioda u njihovom razvitku. Pronađene su značajne veze pragmatiskih veština sa razumevanjem govora, govornom produkcijom, hronološkim uzrastom i koeficijentom inteligencije.

***Ključne reči:** pragmatske veštine, laka intelektualna ometenost, uzrast*

---

¹ E-mail: branislav06@gmail.com

UVOD

Korišćenje jezika je intencionalno ponašanje. Govornik, da bi preneo sadržaj poruke sagovorniku, osim toga što mora da ima pouzdanu fonološku, morfološku i sintaksičku kompetenciju, mora biti sposoban da svoje namere jezički uobliči na takav način da ih sagovornik prepozna. S druge strane, sagovornik mora biti u stanju da rezonuje na način koji će mu omogućiti razumevanje govornikove namere. Ove veštine se označavaju terminom „pragmatska kompetencija“ (Holtgraves, 2008).

Značenje rečenice koje joj je pripisao govornik ne može se uvek otkriti prostim dekodiranjem. Da bi se ispravno protumačilo značenje rečenice, neophodna je kontekstualna informacija. Na osnovu konteksta sagovornik sadržaju poruke pripisuje manje-više doslovno značenje, hiperbolički ili ironični karakter, ili prepoznaje moguće implikature. (Origgi & Sperber, 2000). U ovom smislu važne su i okolnosti u kojima je iskaz produkovan, a one zavise od fizičkih i socijalnih karakteristika. Fizičke karakteristike se, na primer, odnose na prisustvo objekta, dok socijalne karakteristike uključuju faktore kao što su tipovi odnosa među učesnicima u konverzaciji (Menyuk, 1988).

Pragmatska kompetencija se može sagledati sa dva glavna aspekta. Prvi je organizacija diskursa koja opisuje odgovarajući način korišćenja iskaza u verbalnoj interakciji, dok se drugi bavi značenjima koja se izvode iz jezika, a koja nisu gramatička (npr. zaključivanje na osnovu socijalnog konteksta, paralingvističkih fenomena ili opšteg znanja). Takvo zaključivanje je neophodno, ne samo za interpretaciju šala, sarkazma, indirektnih govornih činova i nestereotipnih metafora, već i za tumačenje svakog pojedinačnog iskaza, da bi se odredilo da li je njegovo značenje doslovno (Paradis, 1998).

Adamsova (Adams, 2002), na osnovu rezultata drugih istraživanja, prati razvoj pragmatkog jezika počevši od preverbalnog preuzimanja uloge slušaoca i govornika (8–9 meseci) i preverbalnih komunikacionih namera i protoreči (12 meseci). Između 14. i 32. meseca javlja se brz razvoj govornih

činova, dok se između dve i po i tri i po godine stabilizuje veština preuzimanja reči. Sa dve godine dete može da održava temu u komunikaciji s odraslim, pruža pojašnjenja, odgovara na nespecifične zahteve za ponavljanjem, prilagođava stil izražavanja govorniku i koristi rane forme učtivosti. Na uzrastu između treće i četvrte godine proširuje se spektar govornih činova koje dete koristi i izvode se zaključci na osnovu saslušane priče. Dete počinje sa razumevanjem prenesenog značenja između četvrte i šeste godine, a sa pet skraćuje pauze pri preuzimanju reči. Tematska naracija sa zapletom, vešta upotreba anaforičkih referenci i metapragmatske veštine javljaju se u periodu između pete i sedme godine. Potpuno adekvatna informacija i sasvim razvijene forme učtivosti javljaju se oko devete godine. Smanjivanje broja referencijalnih i kohezivnih grešaka vezuje se za period od 9. do 12. godine, dok se veština objašnjavanja idioma razvija i do 17. godine.

Kod osoba sa intelektualnom ometenošću (IO) javljaju se teškoće u formulisanju govornog iskaza čija će poruka biti jasna slušaocu, ali zahteve znatno lakše formulišu nego komentare (Abbeduto & Hesketh, 1997). Čak i kada prilagođavaju korišćenje jezika socijalnoj situaciji, ove osobe nisu potpuno uspešne i mogu delovati nepristojno ili socijalno nespretno (Nuccio & Abbeduto, 1993, prema Rosenberg & Abbeduto, 1993). One zaostaju za ispitanicima tipičnog razvoja na ukupnim lingvističkim, ekstralingvističkim, paralingvističkim, kontekstualnim i konverzacionim pragmatiskim aspektima komunikacije (Đorđević, 2016).

Osobe sa IO su sposobne za aktivno proširivanje i nastavljanje teme (Abbeduto & Rosenberg, 1980; Brewer & Yearley, 1989; Yearley & Brewer, 1989, sve prema Hatton, 1998), ali su često ograničene u vrstama tema kojima mogu započeti razgovor, a prisutni su i problemi prilikom procene koja je tema primerena odgovarajućoj situaciji (Abbeduto & Hesketh, 1997). Pored toga, deca sa IO imaju teškoće prilikom produkovanja iskaza na određenu temu koju su inicirali ostali učesnici u konkretnoj komunikativnoj situaciji (Phelps-Terasaki & Phelps-Gunn, 1992).

Iako su motivisane da pojasne nedovoljno jasne iskaze, osobe sa IO često propuštaju da daju značajne informacije, već se fokusiraju na nevažne elemente iskaza (Brinton & Fujiki, 1996). S druge strane, deca s umerenom i lakom IO retko traže pojašnjenje dvosmislene poruke govornika (Abbeduto et al., 2008; John, Rowe & Mervis, 2009). Umesto toga, ona radije pogađaju na kog referenta je govornik mislio (Abbeduto et al., 1991; Ezell & Goldstein, 1991, sve prema Rosenberg & Abbeduto, 1993). Slični rezultati dobijeni su i pri ispitivanju odraslih s umerenom IO (Rueda & Chan, 1980, prema Abbeduto, Short-Meyerson, Benson, Dolish & Weissman, 1998).

Preuzimanje reči u najvećem broju slučajeva nije izvor značajnih problema za osobe s lakšim oblicima IO, iako mogu imati probleme u konverzaciji u kojoj učestvuje više sagovornika (Abbeduto & Rosenberg, 1980, prema Brinton & Fujiki, 1989). S druge strane, oblast produkcije i razumevanja referencijalne komunikacije pripada području relativne slabosti kod ovih osoba (Brownell & Whiteley, 1992; Cummings, 2014). Jedan od posebno teških zadataka za osobe sa IO je određivanje jasnih referenata prilikom prepričavanja ili pričanja priča (Hemphill et al., 1991; Nwokah, 1982, sve prema Fowler, 1998; Kernan & Sabsay, 1987). Međutim, teškoće se javljaju samo na zadacima koji su povezani s visokim memorijskim zahtevima (Abbeduto, 1991, prema Abbeduto & Hesketh, 1997), dok je naracija dobro poznatih događaja manje problematična (Abbeduto & Hesketh, 1997; Rosenberg & Abbeduto, 1987).

Ove osobe često bukvalno tumače iskaze, teško razumeju šale, neodgovarajuće reaguju na šale drugih i pokazuju socijalno neiskustvo (Holmes, 2003). One imaju teškoće u razumevanju idioma (Glumbić, 2005; Lacroix, Aguert, Dardier, Stojanovik & Laval, 2010), dok ironične šale često tumače kao laži (Sullivan, Winner & Tager-Flusberg, 2003).

Uprkos navedenim ograničenjima vlada generalna saglasnost da su ove osobe relativno pragmatski vešte u dobro poznatim situacijama koje pred njih ne postavljaju značajne saznavne i socijalne zahteve (Abbeduto & Hesketh, 1997). Osobe

sa IO su uspešne pri kratkim pozdravima i odgovorima na jednostavna pitanja, ali se problemi javljaju u dužoj konverzaciji i pri proširivanju teme (Holmes, 2003).

Cilj istraživanja

Cilj ovog rada je da utvrdi nivo pragmatskih sposobnosti dece i mladih sa lakom IO i da sagleda njihov odnos sa hronološkim uzrastom, razumevanjem govora, govornom produkcijom, nivoom intelektualnog funkcionisanja, polom i bilingvizmom ispitanika.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Uzorak

Uzorak čini 120 ispitanika sa lakom IO, od 8 godina do 15 godina i 11 meseci ($AS=12,00$, $SD=2,23$). Na uzrastu od 8 do 8/11 (godina/meseci) bilo je 9 ispitanika, od 9 do 9/11 imao je 21 ispitanik, od 10 do 10/11 bilo je 16 ispitanika, a 14 ispitanika imalo je od 11 do 11/11. Četiri preostala jednogodišnja opsega obuhvatala su po 15 ispitanika. Za potrebe statističke analize uzorak je grupisan u četiri uzrasne kategorije od po 30 ispitanika (od 8 do 9/11, od 10 do 11/11, od 12 do 13/11 i od 14 do 15/11). Svi ispitanici su učenici osnovnih škola za decu sa smetnjama u intelektualnom razvoju koje su smeštene na teritoriji centralnih beogradskih opština. Koeficijenti inteligencije ispitanika kretali su se u rasponu od 50 do 69 IQ jedinica ($AS=58,77$, $SD=7,01$). Uzorak je ujednačen prema polu (60 devojčica i 60 dečaka) i u njega nisu uključivana deca kod koje su postojale dokumentovane neurološke i senzorne smetnje ili komorbidna psihijatrijska stanja, kao ni ona koja, prema mišljenju nastavnika, nisu imala potrebni minimum verbalnih komunikacionih sposobnosti. Takođe, nijedan od ispitanika nije dobio medikamentnu terapiju koja je mogla uticati

na kognitivno postignuće. Bilingvalni ispitanici čine 46,67% uzorka, dok 53,33% ispitanika govori srpski jezik i u porodici, i u široj zajednici. Podaci o nivou i tipu (npr. balansirani/nebalansirani) bilingvizma nisu bili dostupni.

Instrumenti

Ispitivanje pragmatiskih veština izvršeno je Testom pragmatiskog jezika (*Test of Pragmatic Language – TOPL*; Phelps-Terasaki & Phelps-Gunn, 1992). Namenjen je ispitanicima uzrasta od 5 do 13 godina, ali se najviše uzrasne norme mogu koristiti i kod starijih ispitanika. Administracija testa traje od 30 do 45 minuta, a ukoliko je potrebno, testiranje se može sprovesti tokom nekoliko susreta. Opšta namena testa je temeljni skrining delotvornosti i podesnosti pragmatiskih, ili socijalnih, jezičkih veština. Konceptualni okvir testa bazira se na šest centralnih supkomponentata pragmatiskog jezika: fizičkim okolnostima, auditorijumu, temi, svrsi (govorni činovi), vizuo-gestualnim napatima i apstrahovanju. Ipak, pošto autori smatraju da se ove komponente ne mogu izolovati u pojedinim ajtemima, norme su ponuđene samo za ukupno postignuće na ovom testu. Test pragmatiskog jezika se primenjuje individualno, kroz odgovore na pitanja, a najveći broj ajtema praćen je odgovarajućim slikama. Sastoji se od 44 ajtema, a svaki odgovor koji se uklapa u predviđeni okvir zadovoljavajućih (za svaki ajtem ovaj okvir je definisan) boduje se jednim poenom, dok u suprotnom ispitanik dobija 0 poena. Test nudi uzrasne norme, standardne i percentilne skorove kao mere postignuća, pri čemu se prednost daje standardnim skorovima, ali nije standardizovan za srpsko govorno područje.

Razumevanje govora i govorna produkcija ispitani su *Kliničkim skalama receptivnog (C5) i ekspresivnog (C6) govora Lurija-Nebraska neuropsihološke baterije za decu* (Luria-Nebraska Neuropsychological Battery – LNB-C; Golden, 1987). *Kliničku skalu receptivnog govora* čini 18 ajtema kojima se procenjuje razumevanje govora, od jednostavnog ponavljanja

glasova ili pisanja slova i fonemskog sluha, preko razumevanja reči (definicije, efekat ponavljanja, identifikacija) i razumevanja jednostavnih rečenica, fraza i konfliktnih instrukcija, do složenih logičko-gramatičkih struktura (atributivne, komparativne i invertovane konstrukcije). *Klinička skala ekspresivnog govora* sastoji se od 21 ajtema i obuhvata zadatke koji procenjuju: ponavljanje glasova i reči, čitanje slova, slogova i reči, ponavljanje rečenica, imenovanje objekata, automatski i neautomatski govor i narativni govor. U istraživanju je primenjeno kvantitativno ocenjivanje. Svaki ajtem ocenjivan je sa 0, 1 ili 2 poena (0 – normalno izvođenje, 1 – slab znak moždanog oštećenja, 2 – jak znak moždanog oštećenja). Sabiranjem postignuća na pojedinim ajtemima dobija se sirovi skor, a njegovim konvertovanjem u standardizovani T-skor dobijamo postignuće ispitanika u odnosu na kritični nivo određen za svaku uzrasnu grupu. S obzirom na to da je na obe skale postignuće većine ispitanika iznad kritičnog nivoa (ispod očekivanja), podaci su prikazani kroz udaljenost postignuća od kritičnog nivoa izraženu brojem standardnih devijacija.

Podaci koji se odnose na hronološki uzrast ispitanika, koeficijent inteligencije i na jezik koji dete koristi u porodičnom okruženju dobijeni su analizom pedagoške dokumentacije (matična knjiga, razredna knjiga, dosije učenika), i u razgovoru s razrednim starešinama i pedagoško-psihološkom službom škole.

Ispitivanje je vršeno individualno, u tihim prostorijama u okviru škole.

Podaci su prikazani merama deskriptivne statistike. Pri dovođenju u odnos pojedinih varijabli korišćene su Pirsonova i point-biserijska korelacija, dok je za izračunavanje značajnosti razlika primenjen t-test za nezavisne uzorke.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Od moguća 44 boda na Testu pragmatškog jezika maksimalno postignuće ispitanika je 36 bodova, a minimalno 7 bodova. Prosečan broj bodova je 20,63 bodova, a standardna devijacija 6,57.

Najpre će biti prikazana postignuća naših ispitanika na Testu pragmatškog jezika u odnosu na standardne skorove i procenat ispitanika tipičnog razvoja po kategorijama uspeha koje nude autori instrumenta. Iako standardizacija nije vršena na lokalnoj populaciji, ovakav pristup ipak može dati orijentacioni uvid u postignuća ispitanika.

Tabela 1 – Postignuće na Testu pragmatškog jezika izraženo kroz standardni skor ispitanika

standardni skor	kategorija	ispitanici tipičnog razvoja (%)*	ispitanici sa lakom IO	
			Broj	%
>130	vrlo superiorni	2,34	0	0,00
121–130	superiorni	6,87	0	0,00
111–120	iznadprosečni	16,12	0	0,00
90–110	prosečni	49,51	1	0,83
80–89	ispodprosečni	16,12	5	4,17
70–79	loši	6,87	22	18,33
<70	vrlo loši	2,34	92	76,67

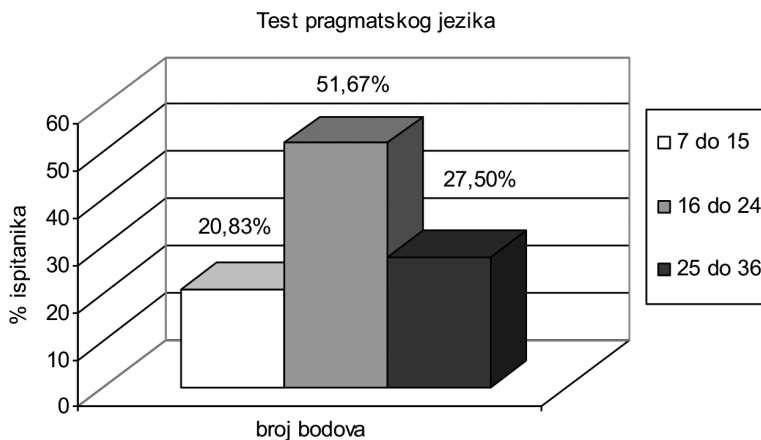
* Procenat ispitanika tipičnog razvoja obuhvaćenih određenim opsegom standardnih bodova prema Felps-Terasaki i Felps-Gan (Phelps-Terasaki & Phelps-Gunn, 1992).

Uočljivo je da u tri najviše rangirane grupe ponuđene raspodele nema ispitanika našeg uzorka. U značajnijoj meri njihova postignuća se pojavljuju tek u kategoriji „loši“ (70–79 standardnih bodova) – 18,33%, a većina njih pripada grupi „vrlo loši“ (manje od 70 standardnih bodova) – 76,67%. Samo jedan ispitanik (0,83%) ostvaruje rezultate koji ga svrstavaju u grupu „prosečnih“ postignuća (90–110 standardnih bodova), dok sledeću grupu čini 4,17% ispitanika čiji su rezultati „ispodprosečni“ (80–89 standardnih bodova). Opseg zaostajanja u razvoju pragmatške kompetencije naših ispitanika ilustruju podaci dati u koloni „procenat ispitanika tipičnog razvoja“, gde

vidimo da se u grupi „prosečni“ nalazi 49,51% ispitanika prosečne populacije, a u najbrojnijoj grupi ispitanika našeg uzorka „vrlo loši“ samo 2,34% ispitanika tipičnog razvoja.

U dosadašnjem prikazu rezultata na Testu pragmatskog jezika ukazano je na postignuće ispitanika u odnosu na standardizovane norme koje ovaj test nudi. Ovaj pristup je poslužio da se ilustruje razvijenost pragmatske kompetencije naših ispitanika u odnosu na populaciju tipičnog razvoja, na kojoj je ovaj test standardizovan. Međutim, generalno slabo postignuće naših ispitanika (76,67% u grupi najslabijeg postignuća) i nepostajanje standardizovanih normi za rezultate niže od 70 standardnih bodova čini da predviđene norme ne budu dovoljno diskriminativne kada su deca našeg uzorka u pitanju. Zato su u sledećoj fazi istraživanja utvrđeni percentilni rangovi ispitanika. Na osnovu ovih percentilnih rangova formirane su grupe najlošijih, prosečnih i najboljih postignuća (do 25. percentila (7 do 15 bodova), od 26. do 75. percentila (16 do 24 boda) i preko 75. percentila (25 do 36 bodova)).

$P_{25} = 16$; $P_{50} = 21,5$; $P_{75} = 25$.

Grafikon 1 - Postignuće na Testu pragmatskog jezika prema bodovnim opsezima formiranim na osnovu percentilnih rangova

Iznad 75. percentila (25 do 36 bodova) nalazi se 20,83% uzorka, 51,67% ispitanika postiže od 16 do 24 boda (od 25. do 75. percentila), dok grupu najlošijih postignuća čini 27,50% ispitanika ispod 25. percentila (7 do 15 bodova).

Tabela 2 – Postignuće na Testu pragmatkog jezika prema bodovnim opsezima formiranim na osnovu percentilnih rangova, u odnosu na hronološki uzrast ispitanika

bodovni opseg		hronološki uzrast (god./mes.)				
		8–9/11	10–11/11	12–13/11	14–15/11	
Test pragmatkog jezika	7–15	broj	8	11	1	5
		%	26,67	36,67	3,33	16,67
	16–24	broj	19	16	17	10
		%	63,33	53,33	56,67	33,33
	25–36	broj	3	3	12	15
		%	10,00	10,00	40,00	50,00
	ukupno	broj	30	30	30	30
		%	100,00	100,00	100,00	100,00

Primećuje se da najuspešnija kategorija ispitanika obuhvata identičan procenat ispitanika dve najmlađe grupe (10%), dok je procenat najuspešnijih u dvema starijim grupama četiri i pet puta veći (40% u grupi uzrasta 12–13/11 i 50% u grupi 14–15/11) od onog u mlađim grupama.

Iako je grupa dece uzrasta 12–15/11 uspešnija od one uzrasta 8–11/11, interesantno je da grupa uzrasta 10–11/11 ima više neuspešnih ispitanika (36,67%) od grupe 8–9/11 (26,67%), baš kao što se u grupi dece stare 14–15/11 nalazi preko 10% neuspešnih ispitanika više (16,67%), nego u grupi uzrasta 12–13/11 (3,33%).

Tabela 3 – Značajnost razlike postignuća različitih uzrasnih grupa na Testu pragmatskog jezika

Test pragmatskog jezika		hronološki uzrast (god./mes.)		
		8–9/11	10–11/11	12–13/11
		AS = 17,83 SD = 6,06	AS = 17,73 SD = 5,91	AS = 23,80 SD = 3,83
hronološki uzrast (god./mes.)	10–11/11			
	AS = 17,73	t = 0,065		
	SD = 5,91	p = 0,949		
	12–13/11			
	AS = 23,80	t = -4,558	t = -4,718	
	SD = 3,83	p = 0,000	p = 0,000	
14–15/11				
AS = 23,13	t = -2,992	t = -3,078	t = 0,430	
SD = 7,57	p = 0,004	p = 0,003	p = 0,669	

* df=58. Statistički značajne vrednosti su obeležene (bold).

Rezultati statističke analize pokazuju da ne postoji značajna razlika između postignuća najmlađih ispitanika i onih uzrasta 10–11/11 ($t=0,065$, $p=0,949$), kao ni između postignuća ispitanika čiji je hronološki uzrast 12–13/11 i najstarije grupe ispitanika ($t=0,430$, $p=0,669$). Postignuće najmlađih ispitanika značajno je slabije od postignuća dece uzrasta 12–13/11 ($t=4,558$, $p<0,01$), kao i od postignuća grupe najstarijih ispitanika ($t=-2,992$, $p<0,01$). I deca uzrasta 10–11/11 postižu značajno lošije rezultate od ispitanika uzrasta 12–14/11 ($t=-4,718$, $p<0,01$) i od najstarije grupe ispitanika ($t=-3,078$, $p<0,01$). Možemo zaključiti da se uticaj hronološkog uzrasta na postignuće na Testu pragmatskog jezika u celini ogleda samo kroz razliku rezultata mlađe i starije grupe ispitanika (od 8–11/11, i od 12–15/11), dok finija raspodela unutar ovih perioda ne ukazuje na značajnu razliku u razvoju pragmatskih sposobnosti. Kvantitativni skok u razvoju pragmatske kompetencije beleži se na uzrastu između 12 i 14 godina i ostaje relativno stabilan do 16. godine.

Tabela 4 – Rezultati dobijeni ispitivanjem razumevanja govora

Klinička skala receptivnog govora (C5)			
	AS	SD	min-max
ponavljanje glasova ili pisanje slova	2,19	2,38	0–10
fonematski sluh	0,48	0,67	0–2
reči	3,50	1,56	0–6
jednostavne rečenice, fraze i konfliktne instrukcije	2,03	1,41	0–6
složene logičko–gramatičke strukture	5,73	2,14	0–10
Σ	13,93	5,68	4–30

Na Kliničkoj skali receptivnog govora Lurija-Nebraska neuropsihološke baterije za decu samo tri ispitanika (2,50%) imaju postignuće ispod kritičnog nivoa. Među preostalim ispitanicima oko dve trećine njih ima postignuće koje je dve standardne devijacije iznad kritičnog nivoa (65,83%). Postignuće 16,67% ispitanika udaljeno je od kritičnog nivoa između jedne i dve standardne devijacije, dok postignuće 15% ispitanika prekoračuje vrednosti kritičnog nivoa do jedne standardne devijacije.

Tabela 5 – Rezultati dobijeni ispitivanjem govorne produkcije

Klinička skala ekspresivnog govora (C6)			
	AS	SD	min-max
ponavljanje glasova i reči	4,80	2,71	0–10
čitanje slova, slogova i reči	3,23	2,73	0–8
ponavljanje rečenica	1,11	0,78	0–2
imenovanje objekata	0,52	0,87	0–2
automatski i neautomatski govor	2,79	2,41	0–8
narativni govor	5,41	2,93	0–12
Σ	17,85	8,50	2–39

Pri proveru govorne produkcije polovina ispitanika ima postignuća koja se nalaze preko dve standardne devijacije iznad kritičnog nivoa, 23,33 % ispitanika je od ovog nivoa udaljeno jednu do dve standardne devijacije, dok 15,83% prevazilazi očekivani nivo u opsegu do jedne standardne devijacije. Trinaest ispitanika (10,83%) je ispod kritičnog nivoa.

Tabela 6 – Odnos razumevanja govora i pragmatskog jezika

TEST		Test pragmatskog jezika	
		r	p
Klinička skala receptivnog govora (C5)*	Σ	-0,549	0,000
	ponavljanje glasova ili pisanje slova	-0,375	0,000
	fonematski sluh	-0,380	0,000
	reči	-0,322	0,000
	rečenice, fraze i konfliktne instrukcije	-0,321	0,000
	složene logičko-gramatičke strukture	-0,475	0,000

* Negativna skala. Statistički značajne vrednosti su obeležene (bold).

Rezultati na Testu pragmatskog jezika uspostavljaju značajne odnose ($p < 0,01$) sa svim ispitivanim komponentama, kao i sa Kliničkom skalom receptivnog govora u celini. Najviša korelacija je dobijena dovođenjem u vezu pragmatskog jezika sa razumevanjem govora u celini, koja se nalazi u gornjem opsegu srednjih korelacija i približava se visokim ($r = -0,549$). Kada su u pitanju pojedni aspekti razumevanja govora visinom korelacije se ističe odnos pragmatskih veština sa razumevanjem složenih logičko-gramatičkih struktura, koja je u opsegu korelacija srednje visine ($r = -0,475$), dok ostale korelacije ne prevazilaze niske vrednosti. S obzirom na to da viši skor na Kliničkoj skali receptivnog govora ukazuje na lošije razumevanje govora (kao i na Kliničkoj skali ekspresivnog govora), negativni predznak korelacija svedoči da je bolje razumevanje govora povezano sa višim pragmatskim veštinama.

Tabela 7 – Odnos govorne produkcije i pragmatskog jezika

TEST		Test pragmatskog jezika	
		r	p
Klinička skala ekspresivnog govora (C6)*	Σ	-0,676	0,000
	ponavljanje glasova i reči	-0,499	0,000
	čitanje slova, slogova i reči	-0,377	0,000
	ponavljanje rečenica	-0,422	0,000
	imenovanje objekata	-0,345	0,000
	automatski i neautomatski govor	-0,477	0,000
	narativni govor	-0,543	0,000

* Negativna skala. Statistički značajne vrednosti su obeležene (bold).

Korelacija rezultata na Testu pragmatkog jezika i rezultata na Kliničkoj skali ekspresivnog govora u celini pripada opsegu visokih korelacija ($r=-0,676$, $p<0,01$). Iako sve korelacije sa supskalama imaju nivo značajnosti $p<0,01$, među njima se visinom izdvaja korelacija narativnog govora sa pragmatkim veštinama ($-0,543$). Srednje vrednosti korelacije dobijene su i ispitivanjem odnosa pragmatkog jezika sa ponavljanjem glasona i reči ($r=-0,499$), automatskim i neautomatskim govorom ($r=-0,477$) i ponavljanjem rečenica ($r=-0,422$), dok su korelacije sa čitanjem slova, slogova i reči ($r=-0,377$) i imenovanjem predmeta ($r=-0,345$) niskih vrednosti.

Niska, statistički značajna pozitivna korelacija dobijena je dovođenjem u odnos uspeha na Testu pragmatkog jezika s koeficijentom inteligencije ispitanika ($r=0,312$), dok se korelacija s hronološkim uzrastom približava srednjim vrednostima ($r=0,396$). Značajnost svih ovih korelacija je na nivou $p<0,01$. Korelacije pola ($r=0,121$, $p=0,188$) i bilingvizma ($r=0,110$, $p=0,233$) s uspehom na Testu pragmatkog jezika nisu statistički značajne.

DISKUSIJA

U odnosu na standardni skor na Testu pragmatkog jezika više od tri četvrtine naših ispitanika (76,67%) nalazi se u kategoriji „vrlo loši“ koja je najniža kategorija uspeha. Ispitanici imaju predstavnike i u tri naredne grupe uspeha („loši“ – 18,33%, „ispodprosečni“ – 4,17% i „prosečni“ – 0,83%), dok u tri grupe najvišeg postignuća nemaju predstavnike („iznadprosečni“, „superiorni“ i „vrlo superiorni“). Postignuti rezultati su u oštrom kontrastu u odnosu na očekivano postignuće dece tipičnog razvoja, prema kome se u grupi najlošijeg postignuća nalazi samo 2,34% ispitanika, u grupi „loši“ 6,87%, u grupi „ispodprosečnih“ 16,12% ispitanika, dok četiri najuspešnije grupe obuhvataju 74,84% ispitanika („prosečni“ – 49,51%, „iznadprosečni“ – 16,12%, „superiorni“ – 6,87% i „vrlo superiorni“ – 2,34%) (Phelps-Terasaki & Phelps-Gunn, 1992). Ovakvi rezultati mogu dovesti u pitanje diskriminativnost

Testa pragmatskog jezika kada su pitanju deca sa lakom IO, tj. reč je o testu koji je za većinu njih pretežak. S druge strane, kada je u pitanju detekcija dece sa lakom IO u opštoj populaciji, ovaj test u najvećoj meri registruje njihova postignuća kao ispodprosečna, što znači da nisko postignuće na ovom testu može biti inicijator daljih provera ako se sumnja na IO.

Ovi nalazi slažu se s navodima drugih autora da pragmatske sposobnosti osoba sa IO ne prevazilaze očekivanja zasnovana na mentalnom uzrastu (Abbeduto & Hesketh, 1997; Fowler, 1998). Međutim, činjenica da oko 20% ispitanika pripada kategoriji ispodprosečnih, a jedan ispitanik i prosečnim, u skladu je s takođe karakterističnim nalazima da osobe sa IO mogu steći proširenu pragmatsku kompetenciju, iako se naglašava da je određena socijalna nespretnost uvek prisutna (Abbeduto & Hesketh, 1997), odnosno da osobe sa IO mogu da usvajaju bazična pragmatska jezička znanja, iako se suptilniji aspekti konverzacione kompetencije ređe ispoljavaju (Hatton, 1998).

Analizom postignuća na Testu pragmatskog jezika u odnosu na hronološki uzrast ispitanika utvrđeno je da ne postoji značajna razlika u postignuću dve mlađe (8–9/11 i 10–11/11), kao ni između dve starije grupe ispitanika (12–13/11 i 14–15/11), ali da su obe starije grupe ispitanika značajno bolje od dve mlađe ($p < 0,01$). Dakle, uticaj hronološkog uzrasta na postignuće na Testu pragmatskog jezika ogleda se samo kroz razliku rezultata mlađih i starijih ispitanika (8–11/11 i 12–15/11), dok finija raspodela unutar ovih perioda ne ukazuje na značajnu razliku u razvoju pragmatskih sposobnosti. Skok u razvoju pragmatske kompetencije koji se beleži na uzrastu između 12 i 14 godina i ostaje relativno stabilan do 16. godine verovatno je vezan, kako za postizanje određenog razvojnog nivoa, tako za i sticanje iskustva u zajednici. Ipak, ne može se isključiti mogućnost da se pragmatska kompetencija unutar ovih perioda razvija kontinuirano, ali lagano, na način koji Test pragmatskog jezika ne detektuje. Bez obzira na konačan odgovor, činjenica je da se u periodu od 12. do 14. godine javlja brži napredak u oblasti pragmatske kompetencije, kao i da se on usporava po završetku ovog perioda.

Ipak, analiza procenata ispitanika u grupama postignuća formiranim na osnovu percentilnih rangova ukazuje da, i pored toga što između dve najstarije grupe ne postoji značajna razlika u aritmetičkim sredinama, u najstarijoj grupi dolazi do porasta procenta ispitanika u najuspešnijoj (50%, prema 40% u grupi uzrasta 12–13/11), ali i u kategoriji najnižeg postignuća (16,67%, prema 3,33% u grupi uzrasta 12–13/11). To može ukazivati na to da posle perioda rasta pragmatske kompetencije (između 12. i 14. godine), dolazi do oštrijeg raslojavanja među našim ispitanicima. Jedna grupa dece nastavlja da napreduje i u kasnijem periodu, dok kod druge, ne samo da ne dolazi do daljeg usavršavanja ovih veština, već se javlja i njihovo propadanje, moguće usled stigmatizujućeg i supresivnog uticaja okoline. Ovakvo tumačenje, s jedne strane, podupiru podaci da se razvoj pragmatske kompetencije nastavlja i posle adolescencije (Aitchison, 1995), ali se navodi i da komunikaciono okruženje dece i odraslih sa IO može sputavati usvajanje i ispoljavanje pragmatskih jezičkih veština. Na primer, deca i adolescenti sa IO koriste submisivnije i indirektno konverzacione strategije u kontaktu s vršnjacima tipične populacije i ispoljavaju odbojnost prema komunikaciji s vršnjacima viših sposobnosti (Hatton, 1998). Smatra se da su ove pojave u stvari strategija koju deca sa IO biraju kako ne bi izgledala nekompetentno u odnosu na decu tipičnog razvoja koju doživljavaju kao sagovornike višeg statusa. Isto tako, Abeduto i Hejgrmen (Abbeduto & Hagerman, 1997) porast problema u komunikaciji i adaptivnom ponašanju adolescenata s fragilnim X hromozomom povezuju s povećanom upućenošću na nepoznate ljude i okruženje. Ima autora koji stigmatizujućim okruženjem tumače i nalaze negativne korelacije između uzrasta i paralingvističkih zadataka prepoznavanja facijalne ekspresije kod osoba sa IO (McAlpine et al., 1992, prema Rojahn, Lederer & Tassé, 1995; Simon, Rosen, Grossman & Pratowski, 1995). Ovi podaci sugerišu da je dobijene rezultate potrebno posmatrati i u kontekstu ispitivanja, tj. u okviru interakcije odrasli ispitivač opšte populacije–dete/adolescent sa IO, što znači da bi u drugačijim okolnostima (npr. analizom konverzacione vršnjaka

sličnog intelektualnog nivoa) i rezultati možda bili drugačiji. O složenom odnosu pragmatskih sposobnosti i hronološkog uzrasta kod ispitivane populacije govori i dobijena korelacija koja je značajna, ali čija visina ne doseže ni srednje vrednosti ($r=0,396$, $p<0,01$).

Pri dovođenju u vezu uspeha na Testu pragmatskog jezika s razumevanjem govora dobijena je korelacija u okviru gornjeg opsega srednjih vrednosti, dok povezanost govorne produkcije i ovog testa doseže visoke vrednosti (obe na nivou $p<0,01$), što verovatno ima veze s činjenicom da priroda ovog testa najčešće od ispitanika zahteva verbalno tumačenje i formulisanje odgovora o situacijama prikazanim na ilustracijama. Pronalaženje povezanosti pragmatskih veština sa drugim govorno-jezičkim sposobnostima, naravno, nije neuobičajen rezultat. Na primer, pronalazi se da varijabilnost ukupnog postignuća prilikom procene pragmatskih veština kod odraslih osoba sa IO najbolje objašnjava, pored nivoa intelektualnog funkcionisanja, sposobnost razumevanja govora (Đorđević, 2016).

Među supskalama Kliničke skale ekspresivnog govora ističe se visina korelacije supskale narativnog govora sa pragmatskim sposobnostima koja se približava visokim vrednostima ($r=-0,543$, $p<0,01$). Narativna kompetencija pripada višim nivoima pragmatske kompetencije i pretpostavlja adekvatno funkcionisanje bazičnih jezičkih nivoa, poput gramatike i leksikona (rečnika) (Toppelberg & Shapiro, 2000). Takođe, razumevanje igre reči i šala, kao indirektnih govornih činova, zahteva da mislimo o značenju reči, ili relacijama reči u iskazu, ali i o strukturi naracije (Menyuk, 1988). Dakle, nije čudno što jedna veština koja pripada korpusu pragmatske kompetencije, ili je bar s njom usko povezana, značajno korelira sa ukupnom merom pragmatskih veština. Isto tako, kao što je pomenuto u uvodu rada, posebno težak zadatak za osobe sa IO je određivanje refrenata u narativnom diskursu (Hemphill et al., 1991; Nwokah, 1982, sve prema Fowler, 1998; Kernan & Sabsay, 1987), a pošto se najčešće pronalazi da ove osobe vladaju bazičnim pragmatskim znanjima (Abbeduto & Hesketh, 1997; Hatton, 1998, Holmes, 2003), logično je da će se više korelacije

uspostaviti sa težim zadacima koji diferenciraju osobe iz ove populacije, koje vladaju samo osnovnim pragmatiskim veštinama, od onih koje usvajaju i složenije aspekte ove kompetencije. Interesantno je da Abeduto i saradnici (Abbeduto, Short-Meyerson, Benson & Dolish, 2004) navode da je uspeh na zadacima pogrešnog verovanja pouzdanija mera teorije uma kod one dece i adolescenata sa IO koji imaju razvijenije narativne sposobnosti.

Korelacija koeficijenta inteligencije i uspeha na Testu pragmatiskog jezika je u okviru niskih vrednosti ($r = 0,312$, $p < 0,01$), što znači da se inteligencija ne može smatrati presudnim faktorom pri objašnjavanju pragmatiskih veština kod ispitivane populacije. Ipak, uticaj inteligencije ne bi trebalo potcenjivati, jer je obuhvaćen relativno uzak opseg od samo 20 IQ jedinica, što daje osnovu za verovanje da bi se na uzorku sa širim opsegom inteligencije možda dobile korelacije viših vrednosti. Na primer, ispitivanje paralingvističkih sposobnosti kod odraslih ispitanika sa IO pokazalo je da su ispitanici sa lakom IO značajno uspešniji, od onih koji funkcionišu u okviru umerene IO (Đorđević, Glumbić & Brojčin, 2016) Ipak, ima i istraživanja koja pronalaze da kod odraslih osoba sa IO nivo intelektualnog funkcionisanja, kada je u opsegu umerene i lake ometenosti, ne utiče na pragmatске sposobnosti održavanja teme razgovora i adekvatnog preuzimanja reči (Đorđević, Glumbić i Brojčin, 2015).

Iako neki istraživači ukazuju na prednost pripadnica ženskog pola u brzini ovladavanja govorno-jezičkim sposobnostima na ranim uzrastima (progovaraju ranije, koriste rečenice ranije i imaju fluentniju artikulaciju) (Aitchison, 1995), u našem istraživanju nisu pronađene značajne razlike u ovladavanju pragmatiskim veštinama između dečaka i devojčica. Nasuprot tome, postoje nalazi da odrasli muškarci sa lakom IO, za razliku od onih sa umerenom IO, imaju razvijenije konverzacione veštine od žena (Đorđević i sar., 2015). Isto tako, dobijeni rezultati ne upućuju na to da su specifičnosti bilingvalnih ispitanika imale značajnog uticaja na njihovo pragmatško postignuće.

ZAKLJUČAK

Uprkos izuzecima čija se pragmatska kompetencija može približiti onoj kod vršnjaka tipičnog razvoja ili je čak i dostići, generalno postignuće dece i mladih sa lakom IO školskog uzrasta u ovom domenu razvoja daleko je ispod očekivanja zasnovanih na hronološkom uzrastu. Praćenje nivoa pragmatske kompetencije kroz hronološki uzrast ispitanika ukazuje na značajan napredak u usvajanju pragmatskih veština u periodu između 12. i 14. godine, ali i na dva krizna perioda. Najpre, između 10. i 12. godine, što se možda može pripisati prelasku u starije razrede i povećanju broja i raznolikosti socijalnih veza koje deca treba da uspostave. Drugi pad postignuća registruje se u periodu posle 14. godine i vezan je za oštrije raslojavanje na uspešne i neuspešne ispitanike. Moguće objašnjenje vezano je za probleme adolescencije, koji su dodatno otežani smanjenim saznajnim kapacitetima i povišenim očekivanjima okruženja u tom periodu, ali i povećanom svešću o stigmati kojom ih obeležava okolina.

Pragmatske sposobnosti ispitanika uspostavljaju značajne veze sa razumevanjem govora, govornom produkcijom, hronološkim uzrastom i koeficijentom inteligencije, dok kod pola i bilingvizma nisu dobijene značajne veze.

Uzeti zajedno, ovi rezultati ukazuju na neophodnost organizovanog i sistematskog rada na usvajanju i primeni pragmatskih veština kod dece sa lakom IO. Iako se navodi da se pragmatski deficiti ne mogu pripisati isključivo okruženju, već da su posledica kognitivnih, lingvističkih i emocionalno-socijalnih ograničenja (Abbeduto & Hesketh, 1997), pun razvoj ove komponente jezika, u okviru mogućnosti ispitivane populacije, može se postići samo raznovrsnim kontaktima s ljudima različitih uzrasnih, rodnih, obrazovnih i statusnih obeležja koji inače čine ili bi trebalo da čine detetovo okruženje.

Ograničenja ovog istraživanja tiču se nepostojanja komparativne grupe ispitanika tipičnog razvoja, korišćenja instrumenta koji nije standardizovan za srpsko govorno područje i

izostanka longitudinalnog dizajna. Buduća istraživanja, koja bi prevazišla ove nedostatke, mogla bi dati jasnije odgovore na pitanja koja su se javila u ovom istraživanju, a tiču se trajektorije razvoja pragmatičkih veština kod osoba sa IO.

LITERATURA

1. Abbeduto, L., & Hagerman, R. J. (1997). Language and communication in fragile X syndrome. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 3(4), 313-322. doi:10.1002/(SICI)1098-2779(1997)3:4<313::AID-MRDD6>3.0.CO;2-O
2. Abbeduto, L., & Hesketh, L. J. (1997). Pragmatic development in individuals with mental retardation: Learning to use language in social interactions. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 3(4), 323-333. doi:10.1002/(SICI)1098-2779(1997)3:4<323::AID-MRDD7>3.0.CO;2-O
3. Abbeduto, L., Murphy, M. M., Kover, S. T., Giles, N. D., Karadottir, S., Amman, A., ... & Nollin, K. A. (2008). Signaling noncomprehension of language: A comparison of fragile X syndrome and Down syndrome. *American Journal on Mental Retardation*, 113(3), 214-230.
4. Abbeduto, L., Short-Meyerson, K., Benson, G., & Dolish, J. (2004). Relationship between theory of mind and language ability in children and adolescents with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 48(2), 150-159. pmid:14723657. doi:10.1111/j.1365-2788.2004.00524.x
5. Abbeduto, L., Short-Meyerson, K., Benson, G., Dolish, J., & Weissman, M. (1998). Understanding referential expressions in context use of common ground by children and adolescents with mental retardation. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 41(6), 1348-1362.
6. Adams, C. (2002). Practitioner review: The assessment of language pragmatics. *J Child Psychol Psychiatry*, 43(8), 973-987. pmid:12455920. doi:10.1111/1469-7610.00226
7. Aitchison, J. (1995). *The Articulate Mammal: An Introduction to psycholinguistic*. New York: Routledge.

8. Brinton, B. & Fujiki, M. (1989). *Conversational management with language-impaired children: Pragmatic assessment and intervention*. Rockville: Aspen Publication.
9. Brinton, B., & Fujiki, M. (1996). Responses to requests for clarification by older and young adults with mental retardation. *Research in Developmental Disabilities*, 17(5), 335-347. doi:10.1016/0891-4222(96)00017-0
10. Brownell, M. D., & Whiteley, J. H. (1992). Development and training of referential communication in children with mental retardation. *American Journal of Mental Retardation*, 97(2), 161-171. pmid:1418931
11. Cummings, L. (2014). *Pragmatic disorders*. Dordrecht: Springer.
12. Đorđević, M. (2016). Profil pragmatskih sposobnosti odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću. Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
13. Đorđević, M., Glumbić, N., & Brojčin, B. (2015). Sposobnost održavanja teme i adekvatnog preuzimanja reči kod odraslih osoba sa intelektualnom ometenošću. *Beogradska defektološka škola*, 21(3), 9-19.
14. Đorđević, M., Glumbić, N., & Brojčin, B. (2016). Paralinguistic abilities of adults with intellectual disability. *Research in Developmental Disabilities*, 48, 211-219.
15. Fowler, E. A. (1998). Language in mental retardation: Associations with and dissociations from general cognition. In J. A. Burack, R. M. Hodapp & E. Zigler (Eds.), *Handbook of mental retardation and development* (pp. 290-333), Cambridge: Cambridge University Press.
16. Glumbić, N. (2005). Sposobnost razumevanja idioma kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću. *Istraživanja u defektologiji*, 6, 73-82.
17. Golden, C. J. (1987). *Luria-Nebraska Neuropsychological Battery – Children' Revision: Manual*. Los Angeles: Western Psychological Services.
18. Hatton, C. (1998). Pragmatic language skills in people with intellectual disabilities: A review. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 23(1), 79-100.

19. Holmes, J. (2003). Small talk at work: Potential problems for workers with an intellectual disability. *Research on Language and Social Interaction*, 36(1), 65-84.
20. Holtgraves, T. (2008). Speaking and listening. In G. Rickheit & H. Strohner (Eds.), *Handbook of communication competence* (Vol. 1, pp. 207-224). Berlin: Walter de Gruyter.
21. John, A. E., Rowe, M. L., & Mervis, C. B. (2009). Referential communication skills of children with Williams syndrome: Understanding when messages are not adequate. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 114(2), 85-99.
22. Kernan, K. T., & Sabsay, S. (1987). Referential first mention in narratives by mildly mentally retarded adults. *Research in developmental disabilities*, 8(3), 361-369.
23. Lacroix, A., Aguert, M., Dardier, V., Stojanovik, V., & Laval, V. (2010). Idiom comprehension in French-speaking children and adolescents with Williams' syndrome. *Research in Developmental Disabilities*, 31(2), 608-616.
24. Menyuk, P. (1988). *Language Development: Knowledge and Use*, Glenview: Scott, Foresman & Co.
25. Origgi, G., & Sperber, D. (2000). Evolution, communication, and the proper function of language. In P. Carruthers & A. Chamberlain (Eds.), *Evolution and the Human Mind: Language, Modularity and Social Cognition* (pp. 140-169). Cambridge: Cambridge University Press.
26. Paradis, M. (1998). The other side of language: Pragmatic competence. In M. Paradis (Ed.), *Pragmatics in Neurogenic Communication Disorders* (pp. 1-10). Oxford: Elsevier Science Ltd.
27. Phelps-Terasaki, D., & Phelps-Gunn, T. (1992). *Test of Pragmatic Language: Examiner's Manual*. Austin: Pro-ed, inc.
28. Rojahn, J., Lederer, M., & Tassé, M. J. (1995). Facial emotion recognition by persons with mental retardation: A review of the experimental literature. *Research in Developmental Disabilities*, 16(5), 393-414.
29. Rosenberg, S., & Abbeduto, L. (1993). *Language and communication in mental retardation: Development, processes, and intervention*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

30. Simon, E. W., Rosen, M., Grossman, E., & Pratoski, E. (1995). The relationships among facial emotion recognition, social skills, and quality of life. *Research in Developmental Disabilities, 16*(5), 383-391.
31. Sullivan, K., Winner, E., & Tager-Flusberg, H. (2003). Can adolescents with Williams syndrome tell the difference between lies and jokes?. *Developmental Neuropsychology, 23*(1-2), 85-103.
32. Toppelberg, C. O., & Shapiro, T. (2000). Language disorders: A 10-year research update review. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 39*(2), 143-152.

PRAGMATIC SKILLS OF CHILDREN AND YOUTH WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY

Branislav Brojčin, Mirjana Đorđević, Ivona Milačić-Vidojević
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Pragmatic competence means the use of language in social context. Persons with intellectual disability experience numerous problems in this aspect of communication, but they are relatively pragmatically skilled in well-known situations, in which they are not subjected to significant cognitive and social requirements.

The aim of this paper is to determine the level of pragmatic abilities of children and youth with mild intellectual disability and to perceive its relation to chronological age, speech comprehension, speech production, the level of intellectual functioning, gender and bilingualism of the participants. The level of pragmatic competence was tested in the sample of 120 children with mild intellectual disability, aged between 8 and 16, by using the Test of pragmatic language competence. The Clinical scales of Luria-Nebraska neuropsychological battery for children were also used. The results obtained in this research suggest that general level of achievement of children with mild intellectual disability in this domain of development is far below the expectations based on their chronological age. Significant progress appears between 12 and 14 years of age, but there are also two critical periods in their development. Important relations of pragmatic skills with speech comprehension, speech production, chronological age and intellectual level were established.

Key words: pragmatic skills, mild intellectual disability, age

Primljeno: 14.03.2016.

Prihvaćeno: 10.06.2016.